NEZARETTEN MÜDÜRİYETE: EMVAL-İ EYTAM NEZARETİ*

Furkan ŞAHİN**

Öz: II. Mahmud Dönemi ve Tanzimat Fermanı'nı izleyen süreçte Osmanlı Devleti, giderek artan oranda merkeziyetçi politikalar izlemeye başlamıştır. Eski dönemlerde vasiler ile mahkeme görevlilerinin denetimi ve inisiyatifine bırakılmış olan yetim mallarının durumu, 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde devleti yönetenlerin dikkatini çeken bir konu haline gelmiştir. Tıpkı vakıfların denetiminin ve malî imkânlarının devletin kontrolüne alınması örneğinde olduğu gibi, çok büyük meblağlara ulaşmış durumdaki yetim mallarının, yani emval-i eytamın, denetiminin de devletin kontrolüne alınması için çalışmalara başlanmıştır.

Bu çalışmada, İstanbul'daki yetim mallarının muhafazası ve idaresi amacıyla teşkil edilen Emval-i Eytam Nezareti'nin kuruluş süreci ve faaliyetleri incelenmiştir. 1851 senesinin son aylarında kurulan bu nezaretin varlığı, henüz bir yıl bile geçmeden sorgulanır hale gelmiş; fakat elde edilen başarıların heba olmaması için müdürlüğe dönüştürülerek faaliyetlerine devam etmesi sağlanmıştır. Bu süreç ve gelişmeler, Osmanlı arşiv belgeleri ve araştırma eserlerinden yararlanılarak ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Tanzimat, yetim, emval-i eytam, Emval-i Eytam Nezareti.

The Evolution of the Ministry of Orphans Properties from Ministry to Directorate

Abstract: In the period following Mahmud II's era and the Tanzimat Edict, the Ottoman Empire initiated an increasingly centralised policy. Similar to the efforts of regaining state control over the financial resources of pious foundations, initiatives were taken by mid-19th century to also control orphans' assets, that is, their estates, namely the emval-i eytam, whose worth had reached to significant amounts

This paper examines the process of establishment and the activities of the Ministry of Orphans' Property, aiming to preserve and manage orphans' property in

* Atıf Bilgisi / Citation: Şahin, F. (2025). Nezaretten Müdüriyete: Emval-i Eytam Nezareti. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (42), 197-216.

Geliş ve Kabul Tarihleri / Date of Arrival and Acceptance: 29.04.2024 - 26.03.2025

Bu makale Turnitin benzerlik programı ile kontrol edilmiştir. / This article was checked with Turnitin.

Yazarlar aşağıdaki bilgilendirmeleri yapmaktadırlar / The authors provide the following information

Araştırma ve Yayın Etiği / Research and Publication Ethics: Bu çalışmada Committee on Publication Ethics (COPE) kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur.

Yazarların Katkı Oranı / Authors' Contribution Rate: Bu makale tek yazarlıdır.

Açıklama: Bu makale 2024 yılında Prof.Dr. Fatih YEŞİL danışmanlığında hazırlanan "Emval-i Eytam Müdüriyeti'nin Kuruluşu, Gelişimi ve İşlevi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü doktora programı öğrencisi. E-posta: furkansahin002@gmail.com, ORCID: 0009-0006-5405-8074.

Istanbul. Established in the last months of 1851, the existence of the ministry became questionable less than a year later, but in order not to write off its achievements, it was transformed into a directorate and continued thus, its activities. Ottoman archival documents shed light on this evolution and development, providing a model for 19th century bureaucratic change.

Keywords: Ottoman Empire, Tanzimat, orphan, orphans' property, The Ministry of Orphans Property.

Giriş

II. Mahmud'un saltanatının son yıllarında başlayıp Tanzimat Dönemiyle birlikte doruk noktasına ulaşan merkezîleşme ve kurumsallaşma süreci yetim mallarının idaresini de etkilemiştir. 1851 yılında kurulan Emval-i Eytam Nezareti'yle birlikte İstanbul'daki eytam sandıklarında bulunan yetim malları tek bir çatı altında toplanarak merkezî bir kurum vasıtasıyla idare edilecektir. Bununla birlikte eytam sandıklarının çok daha eski bir uygulama olduğu belirtilmelidir. Bu uygulamayla bir yandan kendisine mal veya para kalan yetimin nafakası ve diğer ihtiyaçları karşılanırken bir yandan da malının veya parasının azalmaması için borç karşılığı işletilmesi söz konusudur (Kızıldağ, 2020, s. 237).

Eytam sandıkları, henüz bankacılık sisteminin gelişmemiş olduğu Tanzimat öncesi dönemde, para vakıflarıyla birlikte, en önemli kredi kurumlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Güran, 2014, s. 176). Merkezî bir idarenin oluşturulmadığı bu dönemlerde bedestenlerde muhafaza edilen eytam sandıkları, sandığın bulunduğu mahallin şer'i mahkemesi ve sandıkta malı bulunan yetimin vasisi tarafından muhafaza ve idare edilmektedir. Yani herkesi kapsayacak nesnel normların bulunmadığı Tanzimat öncesi dönemlerde, yetim mallarının muhafazası, idaresi ve işletilmesi mahkeme görevlileri ve vasilerin keyfiyetine terkedilmiş durumdadır. Bu keyfî durumun, İslam dininin yetim ve yetim hakları konusundaki hassasiyetine rağmen[1] emval-i eytamın muhafazasında, idaresinde ve işletilmesinde hemen her dönemde uygunsuzluklara ve yolsuzluklara sebebiyet verdiğini belirtmeliyiz.

Bu bağlamda eski geleneklerden kopuşu temsil eden Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte Osmanlı Devleti için yeni bir dönem başlamıştır. Fermandaki en önemli vurgulardan biri olan mal güvenliği konusu[2] modern devletin en önemli sorumluluklarından biri olmuştur ki çalışmanın temeli bu mal güvenliği kavramı

[1] Kur'an-ı Kerim'de 22 Ayette yetimlerden bahsedilmektedir.

[2] "emniyet-i mâl kazıyyesinin fıkdânı hâlinde ise herkes ne devlet ve ne milletine ısınamayub ve ne i'mâr-ı mülke bakamayup dâima endîşe ve ıztırabdan hâlî olamadığı misillü aksi takdîrinde yanî emvâl ü emlâkinden emniyet-i kâmilesi olduğu hâlde dahî hemân kendi işiyle ve tevsî-i dâire-i taayyüşüyle uğraşup ve kendisinde gün-be-gün devlet ve millet gayreti ve vatan muhabbeti artub ona göre hüsn-i harekete çalışacağı şübheden âzâdedir" (İnalcık ve Seyitdanlıoğlu 2012, ss. 11-16).

etrafında şekillenecektir. Yukarıda bahsedildiği üzere mahkeme görevlileri ve vasinin keyfiyetine bırakılmış olan yetim mallarının muhafazası ve işletilmesi, bu yeni dönemle birlikte merkeziyetçi bürokratların dikkatini çeken bir konu haline gelmiştir. Tanzimat Fermanı'ndaki mal güvenliği vurgusundan hareketle yetimlerin kendilerine miras kalan mallarının devlet tarafından kontrol ve denetim altına alınması gerektiği yönündeki düşünceler 1840'lı yılların sonlarına gelindiğinde iyiden iyiye şekillenmeye başlamıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz bu fikrî dönüşümü devletin malî kontrolünü artırma çabalarından bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Zira bu dönemde girişilen "reformların başarısı malî kaynakların varlığına ve sağlam olmasına bağlı" görülmektedir (Akyıldız, 2009, s. 80). Rusya ile yaşanan savaşlar, Sırp ve Yunan ahalinin milliyetçi ayaklanmaları, Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı gibi yıkıcı siyasî süreçlerden geçen devlet, varlığını devam ettirebilmek için bu gelişmelerle hemen aynı süreçte kapsamlı bir askerî, idarî ve malî reform faaliyeti içinde bulunmak durunda kalmıştır. Bütün bunlar bir araya geldiğinde ise bütçedeki açıklar her geçen yıl daha da artmıştır.

Bu doğrultuda Tanzimat bürokratları, bütçedeki açıkların biz nebze olsun giderilebilmesi için, yeni gelir kaynakları yaratma ve bu kaynaklar üzerindeki hâkimiyetini artırma eğiliminde olmuştur. Hazine'nin orduyu, bürokrasiyi ve reformları finanse edebilmek için sürekli olarak sıcak paraya ihtiyaç duyduğu böyle bir dönemde İstanbul'daki emval-i eytamın muhasebesinin yapılarak devletin çıkarına olacak şekilde kullanılması yönündeki tasavvurlar ilk olarak 1849 yılının son aylarında gündeme gelmiştir. Bu kapsamda, aşağıda emval-i eytamın idaresinin merkezî ve kurumsal bir yapıya kavuşturulması süreci incelenecektir.

1. İstanbul'daki Yetim Mallarının Durumu ve Muhasebesi

18. yüzyılın sonlarından itibaren yaşanan malî ve siyasî bunalımlar devletin sıcak para ihtiyacını çok büyük oranda arttırmış ve idarecileri yeni malî kaynaklar bulmaya itmiştir. Rusya ile yapılan ve ağır mağlubiyetlerle sonuçlanan savaşlar (1768-1774, 1787-1792, 1806-1812 ve 1828-1829), içeride yaşanan pek çok yerel ayaklanmanın yanı sıra Sırp ve Yunanların milliyetçi isyanları ve son olarak Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın devletin temellerini sarsan ayaklanması Osmanlı maliyesini çok zor bir durumda bırakmıştır. Bütün bu siyasî gelişmelerin üzerine 1826 yılından itibaren girişilen masraflı reform projelerini de eklediğimizde Hazinenin sıcak para ihtiyacı hiç olmadığı kadar artmıştır. Tanzimat'la birlikte devletin, diğer pek çok alanda olduğu gibi, malî alanda da sorumluluğunun artmasına paralel olarak dağınık bir durumda olan ve keyfî bir şekilde idare edilen yetim mallarının durumu Tanzimat bürokratlarının dikkatini çeken bir konu haline gelmiştir.

Eski dönemlerde şer'i mahkemelerin ve vasilerin keyfî idaresine bırakılmış durumda bulunan emval-i eytamın devletin denetim ve kontrolüne alınması fikrini yukarıda bahsettiğimiz siyasî süreçlerden bağımsız düşünmemeliyiz. Zira 1849 yılına gelindiğinde, Avrupa'daki 1848 İhtilallerinin de etkisiyle ufukta yeni krizler belirmiş ve Tanzimat bürokratları yeni malî kaynaklar bulma arayışına girmiştir. Bu doğrultuda 1849 yılının Kasım ayına gelindiğinde Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın riyasetinde toplanan bir meşveret meclisinde[3] emval-i eytamın durumu gündeme gelmiştir. Toplantıda ifade edildiğine göre İstanbul'daki kassam kapısında 20 bin kese, yani 10 milyon kuruş, civarında yetim malı bulunmaktadır. Bu mallar, düzgün bir şekilde idare edilmediğinden "çürümekte"dir. Böylesine yüklü bir meblağın çürümek yerine kullanıma sokularak emval-i eytamın muhafazasının sağlanması maksadıyla senelik %7,5 faizle ve 2 yıllığına Hazineye borç verilmesi ve buna karşılık olarak da yetimlere mahsus olmak üzere *esham kavaimi*[4] çıkartılması kararlaştırılmıştır. Böylece bir yandan Hazinenin nakit ihtiyacı karşılanırken, diğer yandan da yetimlerin menfaatine olacak şekilde malları boşta durmak yerine değerlenmiş olacaktır (BOA., İ.DH., 217-12800, 9 Muharrem 1266/25 Kasım 1849).

Meşveret meclisinde alınan kararları müteakiben paranın devredileceği Maliye Nezareti ile yetim mallarının durumundan sorumlu Meşihat arasında görüşmeler başlamıştır. Bu görüşmeler neticesinde yalnızca yetimlere mahsus olarak çıkartılması düşünülen esham kavaimiyle ilgili düşünceler iyiden iyiye şekillenmiştir. Buna göre Maliye Nezareti'ne aktarılacak emval-i eytamın faizi 2 sene boyunca Hazineden ödenecektir. Böylece "iki taraf hakkında dahi hayır ve nef'i mucib" olacak şekilde Hazinenin acil nakit ihtiyacı karşılanırken emval-i eytam da boşta durmak yerine faiz geliriyle değerlenecektir. Yetimlere mahsus çıkartılması düşünülen esham kavaiminin başkalarının eline geçmesini engellemek için Meşihatın onay vermediği kimseye esham kavaimi verilmeyecek ve verilenlerin kenarına da yetim parası olduğuna dair şerh düşülecektir. Uygulamaya göre, yetim rüşt yaşına gelene kadar vasisine verilen senetle faiz geliri almaya devam edebilecektir. Hissesi olan bir yetim rüşt yaşına gelmeden vefat ederse, hissesi başka bir yetime devredilebilecektir. Son olarak yetimin çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması için paraya ihtiyacı hasıl olursa, ihtiyaçlarını

[3] "Meşveret Meclisi savaşa veya barışa karar vermek, antlaşmalar yapmak ve önemli devlet işlerini görüşmek üzere toplanırdı. Meşverete katılacak kişiler ve görüşülecek hususlar padişahın emri üzerine önceden belirlenirdi. Ayrıca sadrazam da bir telhisle meclisin toplanmasını padişaha önerebilirdi. Toplantılar padişahın, padişah katılmadığında sadrazamın başkanlığında yapılırdı. Eğer konu, üzerinde düşünülerek karar verilecek kadar önemliyse gerekli bilgi ve belgeler önceden üyelere verilirdi. Meclisin aldığı kararlar mazbata haline getirilip saraya sunulur ve padişah genellikle alınan kararlara uyardı." (Akyıldız, 2003, s. 248).

[4] Karşılığı gelecekteki gelirlerle ödenecek kısa vadeli Hazine tahvilleri.

giderebileceği meblağ vasisine teslim edilecektir (BOA., İ.DH., 217-12800, 18 Recep 1266/30 Mayıs 1850).

Bu gelişmeler devam ederken 29 Temmuz 1850 günü toplanan başka bir mecliste, yukarıda bahsedilen projeden bir anda vazgeçildiğini görmekteyiz. Toplantıda belirtildiğine göre çıkartılması planlanan esham kavaimiyle emval-i eytamın çürümek yerine değerlenmesi ve Hazinenin acil nakit ihtiyacının karşılanması düşünülmüştür. Bununla birlikte emval-i eytamdan borç alarak iş yapacak olanların zor duruma düşmesi ve Hazinenin acil nakit ihtiyacının başka yollarla giderilmiş olması[5] nedenleriyle yetimlere mahsus olmak üzere esham kavaimi çıkartılmasına gerek kalmadığı belirtilmiştir (BOA., İ.DH., 217-12800, 24 Ramazan 1266/3 Ağustos 1850).

Yukarıda bahsedilen projeden vazgeçilmiş olsa da bu sefer de denetim ve kontrol dışı bulunan emval-i eytamın bir şekilde devletin denetimi ve kontrolü altına alınması gerektiği düşüncesi oluşmuştur. Zira böylesine bir meblağın başıboş bırakılmasının Tanzimat merkeziyetçiliğiyle tezat oluşturacağı açıktır. Basit bir araştırmayla dahi 10 milyon kuruş civarında olduğu tespit edilen emval-i eytamın "kassam kapısı takımından gördükleri hasar ve gaddarlıkların" sona erdirilmesi için bir çalışma yapılması düşünülmüştür.

Şeyhülislam Ahmed Arif Hikmet Efendi, yapılan başka bir tahkikat sonucunda 500 bin kuruş civarında daha yetim malının tespit edildiğini belirtilerek böyle devam ederse bu paranın "mevcudundan dahi haber kalmayacağı"nı ifade etmiştir. Toplantının devamında İstanbul'daki emval-i eytamın tam anlamıyla tespiti için yolsuzlukların baş sorumlusu olarak görülen kassam kâtiplerinin "eli karıştırılmadan" bir muhasebe işleminin yapılması kararlaştırılmıştır. Yapılacak muhasebe işlemi için de "izzet ve ehliyet-i mücerrebesi" bilinen Rumeli Kazaskerliği payeli ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye azası Nakibüleşraf Tahsin Beyefendi görevlendirilmiştir (BOA., İ.DH., 217-12800, 24 Ramazan 1266 – 3 Ağustos 1250 ve BOA., A.MKT.MHM., 23-72, 9 Şevval 1266/18 Ağustos 1850).

Kassam kapısındaki emval-i eytamın muhasebesiyle görevlendirilen Tahsin Bey, maiyetine verilen Maliye kâtipleriyle birlikte işlemlere başlamışken Sultan Abdülmecid'in talebi üzerine İstanbul, Galata ve Üsküdar mahkemeleriyle Beytülmal ve Evkaf-ı Hümayun Hazinesindeki yetim mallarının muhasebesinin yapılmasıyla da görevlendirilmiştir. Böylece İstanbul'daki tüm yetim mallarının

[5] "…tertîb olunan kuvve-i ihtiyâtiyye masârifine mukâbil elde biraz akçe bulunmak mülâhazasıyla kararlaşdırılmış oldığı hâlde … şimdi dahî hamdolsun hazîne-i celîle ana ihtiyâc hâlinden vâreste bulunmuş olmasıyla bunı icâb itdiren esbâbın biri bertaraf olub…" (BOA., İ.DH., 217-12800).

tespit edilmesi istenmiştir (BOA., A.MKT.MHM., 30-61, 27 Şevval 1266 – 5 Eylül 1850).

Ağustos 1850'de başlayan muhasebe işlemleri yaklaşık 10 aylık bir mesainin ardından tamamlanmış ve konunun değerlendirilmesi için Şeyhülislam Ahmed Arif Hikmet Efendi'nin konağında yeni bir meclis-i mahsus toplantısı yapılmıştır. Tahsin Bey'in muhasebe işlemleriyle ilgili hazırladığı layihanın da okunduğu toplantıda İstanbul'daki mahkemelerde ve eytam sandıklarında bulunan emval-i eytamın, tahmin edilenin çok üzerinde bir miktar olan 106.514 keseye, yani 53.257.000 kuruşa ulaştığı ve bu paranın 36.565.000 kuruşunun borç verilmiş durumda olduğu belirtilmiştir. Tahsin Bey'in layihasına göre Emval-i eytamın kontrol altına alınarak iyi bir şekilde idare edilebilmesi için müstakil bir kurumun oluşturulması şarttır. İlk aşamada müdürlük olarak düşünülen bu kurumun, iş yükünün fazlalığı ve başına atanacak kişinin rütbesi göz önüne alınarak Meşihata bağlı bir nezaret olarak tasarlanması düşünülmüştür.

Tahsin Bey'in hazırladığı layihaya göre tereke işlemleri eskiden olduğu gibi şer'i mahkemelerce yapılacak olsa da kurulacak olan nezaretten görevlendirilecek bir personel bu işlemlere nezaret etmelidir. Ayrıca emval-i eytamdan borç alma-verme işlemleri nezaretin sorumluluğunda olmalıdır. Toplantıya katılanların da olumlu görüş bildirmesi üzerine Meşihatın çatısı altında Emval-i Eytam Nezareti adında bir kurum oluşturulması ve emval-i eytamın muhasebesini yapmış olan Tahsin Bey'in de bu kuruma nazır olarak atanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Tahsin Bey'in iş yoğunluğu göz önüne alınarak maiyetine bir muavin ile yeteri kadar kâtip verilmesi uygun görülmüştür. Son olarak emval-i eytamın idaresiyle ilgili yapılacak düzenlemeler için Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye'de bir komisyon oluşturulması kararı alınmıştır (BOA., İ.DH., 237-14312, 16 Ramazan 1267/15 Temmuz 1851).

2. Emval-i Eytam Nezareti'nin Kuruluşu ve 1851 Tarihli Eytam Nizamnamesi

Sübjektif normlar yerine herkesi kapsayan objektif normların getirilmesi ve bu normları uygulayacak kurumların oluşturulması Tanzimat Dönemi'nin karakteristik özelliklerinden biridir. Bu doğrultuda emval-i eytamın idaresiyle ilgili yeni düzenlemeleri hazırlamakla görevlendirilen Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'deki komisyon çalışmalarına başlamıştır. Bu çalışmalar devam ederken Tahsin Bey'in rahatsızlanması süreçle ilgili bazı aksaklıklar yaşanmasına neden olmuştur. Tahsin Bey'in rahatsızlığının uzaması üzerine Sadaret devreye girerek, Tahsin Bey sağlığına kavuşuncaya kadar işlemleri yürütecek birinin görevlendirilmesini istemiştir (BOA., MVL., 242-29, 19 Zilkade 1267/15 Eylül 1851).

Tahsin Bey'in önerisi ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye'deki komisyonun da uygun görmesiyle kassam efendi geçici olarak bu göreve getirilmiş ve

çalışmaların aksamadan devam etmesi sağlanmıştır (BOA., MVL., 242-29, 21 Zilkade 1267/17 Eylül 1851 ve BOA., MVL., 242-29, 21 Zilkade 1267/17 Eylül 1851). Bundan kısa bir süre sonra da Takvim-i Vekayi'de Tahsin Bey'in Emval-i Eytam Nazırı ünvanıyla atandığı ve emval-i eytamın "*bir akçesi dahi zayi olmayacak ve halen ve istikbalen hasardan*" kurtarılacak şekilde gerekli çalışmaların yapıldığı duyurulmuştur (Takvim-i Vekayi, Sayı 456, 27 Zilkade 1267/23 Eylül 1851).

Emval-i Eytam Nezareti'nin kuruluşuyla ilgili hazırlıklar devam ederken bu nezarete müstakil bir yer tahsis edilmesi sorunuyla karşı karşıya kalınmıştır. Nezaret, Meşihata bağlı olarak faaliyet göstereceğinden burada bir yer tahsis edilmesi düşünülmüşse de Meşihatta Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri ile bunlara bağlı kadılar için dahi yeterli yer olmadığı belirtilmiştir. Meşihata yakınlığı nedeniyle Süleymaniye Külliyesi akıllara gelmiş, fakat yapılan araştırmanın ardından burada da yeterli bina olmadığı tespit edilmiştir. Son çare olarak Tahsin Bey'in Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'deki dairesinin Nezarete tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Emval-i Eytam Nezareti için müstakil bir mekân tahsis edilemediğinden hâlihazırda bedestenlerde muhafaza edilen eytam sandıklarının yerlerinde bırakılması ve eskiye nispeten daha sıkı korunması istenmiştir. (BOA., İ.MVL., 224-7650, 23 Muharrem 1268/18 Kasım 1851).

Mekân sorunu gelecekte çözülmek üzere üstü örtülmüşken bu sefer de Emval-i Eytam Nezareti'nde istihdam edilecek muavin ve kâtiplere maaş bağlanması sorunu gündeme gelmiştir. Personel maaşlarının borç verme işlemlerinden alınan %12'lik idane harçlarından veya emval-i eytamın muhasebe işlemlerinden alınacak harçlardan karşılanması düşünülmüşse de bu paraların Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin gelirleri arasında olması nedeniyle bundan vazgeçilmiştir. İdane harcının %12'den %30'a yükseltilerek fazlalık konuma düşen %18'in Emval-i Eytam Nezareti personeline bırakılası teklif edilmişse de, bu denli yüksek bir harç bedelinin emval-i eytamdan borçlanacaklara fazla geleceği ve bunların borçlanmaktan çekineceği; bu durumda da yetimlerin zarara uğrayabileceği ifade edilmiştir. Personele doğrudan Hazineden maaş bağlanması akıllara gelmiş; fakat bu uygulamanın Hazineye "uymayacak" bir çare olduğu cevabı alınmıştır.

Son olarak %12 olan idane harcının %18'e çıkartılarak fazlalık olan %6'lık kısmın Emval-i Eytam Nezareti'nde istihdam edilecek personele bırakılması istenmiştir. Bu görüşün de kabul edilmemesi üzerine yeni kâtipler istihdam etmek yerine Maliye Nezareti ile Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nde müstahdem, işlerinde ehil kâtiplerin Emval-i Eytam Nezareti'nde görevlendirilmesi kararlaştırılmış ve maaş sorunu da tıpkı mekân sorunu gibi çözülmeden bırakılmıştır (BOA., İ.MVL., 224-7650, 27 Muharrem 1268/22 Kasım 1851). Tahsin Bey'e yardımcı olarak atanacak muavinlik görevi için de Mekke payeli Zeynelabidin-zade İmad Molla uygun görülmüş (BOA., A.AMD., 34-55, 24 Safer 1268/19 Aralık 1851)

ve kendisine bu görevi için mevcut arpalık gelirlerine ilave olmak üzere boşta bulunan birkaç arpalık daha verilmiştir (BOA., A.MKT.MVL., 49-13, 7 Rebiyülevvel 1268/31 Aralık 1851).

Yukarıda bahsettiğimiz ve çoğu durumda önü arkası düşünülmeden günlük gelişmelere göre şekillenen bu karmaşık süreç Ali Akyıldız'ın "Tanzimatçılar planlı ve programlı reform uygulamaları yerine, fiili durumların elverdiği ölçüde pratik, kısa vadeli ve anlık reçeteleri andıran reformları tercih etmek zorunda kalmışlardır" tespitini doğrulamaktadır (Akyıldız, 2009, s. 80). Zira İstanbul'daki emval-i eytamın merkezî bir çatı altında toplanarak buradan idare edilmesi prensibi etrafında şekillenen süreçte personel, maaş ve mekân gibi pek çok temel mesele çözülmeden bırakılmıştır.

Bu sorunlardan bağımsız olarak çalışmalarına devam eden Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'deki komisyon "emvâl-i eytâmın her türlü hasardan muhâfaza olunması" amacıyla bir hazırlanan nizamname 22 Kasım 1851 tarihinde Bâb-ı Âli'yi ziyaret eden Sultan Abdülmecid'e de sunulmuştur (BOA., İMVL., 224-7650, 3 Safer 1268/28 Kasım 1851). Bundan kısa bir süre sonra da Takvim-i Vekayi'de yayımlanan nizamnameyle birlikte emval-i eytamın idaresinde yeni bir dönemin başladığı resmen duyurulmuştur. Gazetede nizamnamenin yürürlüğe girmesiyle "emvâl-i eytâmın hüsn-i muhâfazası hakkında pek hayırlı şeyler olduğu" ifade edilmiş ve emval-i eytamın bu nizamname hükümlerine göre idare edileceği belirtilmiştir (*Takvim-i Vekayi*, Sayı: 461, Safer 1268/Aralık 1851).

Yaklaşık 5 aylık bir çalışma sonucunda hazırlanarak yürürlüğe giren Eytam Nizamnamesi'ne göre:[6]

- Yazılması gereken terekeler, eskiden olduğu gibi şer'iye memurları tarafından yazılacaktır. Terekedeki para hâsıl olana kadar yapılan işlemler yine şer'iye memurlarınca yürütülecektir. Hâlihazırda *külliyetli* terekelere bir nazır atanması uygulaması olsa da bundan böyle tereke işlemleri için kâtip ve muhzırdan başka memur gönderilmeyip Emval-i Eytam Nezareti'nden de bir memur görevlendirilecektir. Terekeden satılacak eşyalar için mahkeme tarafından gönderilen kâtip ile Emval-i Eytam Nezareti'nden gönderilen memur karşılıklı olarak defter tutacaktır. Böylece satılacak eşyanın değerinden düşük fiyata satılması önlenecektir (Birinci madde).
- Yazılan terekenin kassam ve diğer memurlar tarafından mühürlenmesi işlemine eskiden olduğu gibi devam edilecektir. Bundan sonra meydana gelecek vefat hadiselerinden haberdar olunması için Tahaffuzhaneden Emval-i Eytam Nezareti'ne günlük jurnal gönderilecektir. Tereke borçlarıyla

[6] "Eytâm Nizâmnâmesidir" başlıklı bu nizamname için bk. BOA., A.DVN.MKL., 72-18, 18 Rebiyülevvel 1268/11 Ocak 1852; *Takvim-i Vekayi*, Sayı: 461, Safer 1268/Aralık 1851 ve *Düstur,* Tertib I, Cild I, ss. 270-275. Nizamnamenin transkripsiyonu için bk. (Şahin, 2017, ss. 76-81).

ilgili muamelelerden yetimler zarar gördüğü için bundan sonra her nerede tereke yazılır ise eytam memurlarınca tereke borçlarının üç ayda sonuçlandırılması sağlanacaktır. Eğer dört ayı geçmesi durumunda terekedeki mallar o sırada her kimin zimmetinde ise eytam memurlarının amiri veya zabiti tarafından o kişinin ifadesi alınarak eşyanın tahsili sağlanacaktır (İkinci Madde).

- Terekede bulunan nakit paranın ve satılan eşyanın peşin alınan kısmı tereke düzenlenip taksim olununcaya kadar mukayyit tarafından korunacaktır. Bunun gibi terekelerdeki nakit paralar, muhzır veya diğer memurlarca tutulmayarak her gün kassam efendinin huzurunda mukayyide teslim edilecek ve sandığa konulacaktır (Üçüncü madde).
- Tereke yazımı şer'iye memurlarının ve eytam malından borç alma-verme muameleleri Emval-i Eytam Nezareti'ne bağlı memurlarının sorumluluğunda olup bundan sonra meydana gelecek tereke işlemleri, Anadolu ve Rumeli Kazaskerlikleri ile diğer mahkemelerce tahrir olunmaya devam edilecektir. Terekedeki eşyalar şer-i şerif usulünce korunup taksim edildikten sonra yetime kalan nakit para Emval-i Eytam Nezareti'ne teslim edilecek ve eytam sandığına konulacaktır. Daha sonra Emval-i Eytam Nezareti tarafından borç olarak verilen yetim parasından kâr elde edilmeye başlanınca, elde edilen para, yetimin menfaatine olacak şekilde tereke borçlarının tamamlanması beklenmeden yine nezarete teslim edilecektir. Ne kadar para teslim edilmiş ise onun ilmühaberi *resid mukayyidine*[7] verilecektir (Dördüncü madde).
- Emval-i eytamın bundan böyle bedestenlerde saklanmayıp doğruca Emval-i Eytam Nezareti'ne getirilmesi gerekmektedir. Halen kötü koşullarda ve köhne yerlerde tutulan sandıklarla ilgili şüpheli şeyler olduğundan bu sandıklara sağlam kilitler takılması hususunda nezaret görevlileri ve kassamlar, vasileri özellikle tembih edecektir (Beşinci madde).
- Yetim malının borç verilmesi, hassasiyet gerektiren bir uygulama olduğundan ve yetimin faydası dahi bu sayede sağlanacağından yetimlerin sandıklarda bulunan nakit paraları ve yukarda bahsedildiği üzere satılan mallardan gelecek nakit paralar mukayyit tarafından muhafaza edilecektir. Emval-i eytamdan borç alacak kişi, hâlihazırda yürürlükte olduğu gibi, muteber rehin veya kefil göstermek zorunda olup kesede altı kuruş on pare (%15) faizle borçlanacaktır. Bazı yetimlerin paraları faizle borç verilemeyip sandıkta kaldığı takdirde yetime menfaat sağlamak amacıyla sarraflara ve güvenilir esnaf ve kişilere kesesi beş kuruş (%12) faizle borç verilebilecektir. Aynı uygulama 25 bin kuruştan fazla borç alacaklar için de uygulanacaktır. Fakat bu miktar paraya kesede altı kuruş on para faizle talip olan varsa yetimin menfaatine olacağı için bu şekilde borç verilmesi uygun olacaktır. Yetim malının bu oranlarla borç verilmesi mümkün olmazsa, para sandıkta

[7] Para veya diğer kıymetli eşyaların kaydını yapan memur.

beyhude yere duracağına, yetimin menfaatine olacak şekilde borç verilmesi daha hayırlı olacağından memurlar bu konuda özen gösterecektir (Altıncı madde).

- Borç verilecek paranın veya rehin bırakılacak eşyanın durumu Emval-i Eytam Nezareti tarafından bir ilmühaberle kassama bildirilecektir. Vasi, kâtip ve borç alacak kişi bu ilmühaberle birlikte kassama giderek durumu bildirecektir. Bundan sonra yapılan işlemler için gerekli olan şer'î hüccet, Emval-i Eytam Nezareti marifetiyle vasiye teslim edilecektir. Borç verilen para daha sonra sandığa ödenecektir. Bu para peyderpey sandığa ödenip hüccette belirtilen miktara eriştiğinde hüccetin kaydı silinecektir. Borç verilen para karşılığında verilecek rehinler mücevher, kılıç, kap-kacak, altın, gümüş, gedik senedi, mülk veya gelir getiren emlak vb. olduğundan bu gibi rehin verilecek şeyler için hazırlanan senetler, Emval-i Eytam Nezareti tarafından kontrol edilip kabul edilecektir. Bu malların değeri, Emval-i Eytam Nezareti tarafından görevlendirilecek muhamminlerce belirlenecek ve borç verilecek para nezaret memurları ve vasi marifetiyle sandıktan alınıp rehin bırakılan eşya mühürlü bir şekilde sandığa konulacaktır (Yedinci madde).
- Alınacak rehinin kıymeti, borç verilen paranın bir buçuk katına eşit olacaktır. Örneğin iki bin kuruşluk borç için değeri üç bin kuruş olan rehin bırakılacaktır (Sekizinci madde).
- Rehin bırakılan eşyalarda muhamminlerin çeşitli yolsuzlukları meydana gelebildiği *rivayet olunduğu* için, önceleri kuyumcu esnafı tarafından yapıldığı gibi, bundan sonra da rehin bırakılan eşyalara fazla veya eksik değer biçmemek üzere esnafların kefaleti ile emin ve güvenilir bir kişi muhammin seçilecektir. Kefalet senedi, Emval-i Eytam Nezareti tarafından teslim alınarak seçilen muhamminin uygunsuzluğu vukuunda bütün kefiller mesul tutulacaktır (Dokuzuncu madde).
- Esnaf gediklerinin değeri birbirinden farklılık göstereceği için bir kişinin getirdiği gedik senedinin değeri, o kişi hangi esnaf grubuna bağlı ise oraca verilecek ilmühaberle belirlenecektir. Gediğin değerinin fazla gösterilmesi halinde o esnaf grubunun tamamının mesul tutulacağı kendilerine tembih edilecektir (Onuncu madde).
- Emval-i eytam, rehin ile borç verilebileceği gibi kefille de borç verilebilecektir. Zira herkes rehin bulamayacağından mağduriyet yaşanmaması için kefille de borç vermek uygun olacaktır. Fakat bu kefalet uygulaması *ale'l-ıtlâk* olmayıp, borç alacak esnaf veya tüccar her kimse, mal-mülk sahibi ve güvenilir bir esnaf veya tüccar ona kefil olabilecektir. Kefil olacak kişi ile ilgili "hatır ve gönüle bakılmayarak" borcu ödemeye muktedir olup olmadığı Emval-i Eytam Nezareti ve kassam tarafından layıkıyla soruşturulacaktır. Kefil olacak kişi her kim olursa olsun kefil olduğu parayı tazmin etmesi gerekmesi durumunda, kendi mal ve emlakinden ödeyeceğini

beyan eden bir senedi Emval-i Eytam Nezareti'ne verecek ve bu senet sandıkta saklanacaktır (On birinci madde).

- Önceden beri uygulanan kesede beş kuruş idane harcından başka kassam kâtipleri ve muhzırlar tek bir kuruş bile almayacaktır. Eğer alırlarsa Sadaret ve Emval-i Eytam Nezareti o kişileri hiçbir şekilde korumayarak tahkikat başlatacak ve aldıkları para geri alınarak bulundukları makamdan kovulacaklardır. Fakat borçlanacak kişi mevki sahibi biri ise o kişinin bulunduğu yere gönderilen kâtip ve muhzırlara *husûs harcı*[8] namıyla bir miktar para verilebilecektir. Ayrıca borç alınan paranın müddeti sona erip yenilenmesi gerektiği takdirde yeni bir borç alınmış gibi tam harç alınmayarak bunun yarısı kadar harç alınacaktır (On ikinci madde).
- Yetim mallarının muhasebesi Emval-i Eytam Nezareti tarafından yapılacaktır. Bununla birlikle yapılan muhasebe işlemleri kassam defterine kaydedileceği için muhasebe harcı eskiden olduğu gibi Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri tarafından alınacaktır (On üçüncü madde).
- Belirli zamanlarda emval-i eytamın genel muhasebesi yapılarak yetim mallarının ne kadarı borç verilmiş, ne kadarı mevcut ve ne kadar faiz geliri gelmiş olduğu hakkında Emval-i Eytam Nezareti tarafından Şeyhülislamlığa icmaller verilecektir (On dördüncü madde).
- Bir yetim rüştünü ispat ettiğinde malının muhasebesi yapılarak ne kadar malı varsa, Emval-i Eytam Nezareti marifetiyle toplanarak eksiksiz şekilde kendisine verilecektir. Rüştünü ispat eden yetimin mallarının muhasebesinden kesede beş kuruş harç alınıp başka bir şey alınmayacaktır (On beşinci madde).
- Kassam kâtipleri ve muhzırların birbirlerine kefil olmaları, hâlihazırda var olan bir uygulama olup bu uygulamanın tekidiyle birlikte kassam kâtiplerinin yamaklarının tereke yazmamaları gibi bazı yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin uygulanmasına kassam ve kassam başkâtibi nezaret ve dikkat edecektir (On altıncı madde).
- Yukarıda yazılan düzenlemelerden başka ileride düzenlenmesi gereken madde olursa zeyl olarak Sicil-i Muhakeme ve Divan-ı Hümayun Kalemi'ne kayıt olunacaktır (On yedinci madde).

Emval-i eytamın idaresiyle ilgili hazırlanan bu nizamnameyle yeni bir dönem başlasa da eytam sandıkları uygulamasının eski dönemlerden beri mevcut olduğu unutulmamalıdır (Kızıldağ, 2020, s. 237). Zira nizamnameyle birlikte pek çok eski uygulama devam ettirilirken bu uygulamalara resmiyet kazandırılarak kanunlaştırılmıştır. Bu noktada eski uygulamalarla yeni düzenlemeler arasındaki benzerlik ve farkları değerlendirmek yerinde olacaktır.

[8] Gönderilen memurun yol, konaklama ve diğer ihtiyaçları için alınan harç.

Nizamnamenin birinci maddesinde tereke işlemlerinin eskiden olduğu gibi şer'i mahkeme görevlilerince yürütüleceği belirtilmiştir. Bununla birlikte yeni kurulan Emval-i Eytam Nezareti'nden gönderilecek bir memur bu işlemlere refakat ederek ayrı bir defter tutacaktır. Böylece mahkeme görevlilerinin muhtemel yolsuzlukları denetim altına alınmış olacaktır. İkinci maddeye göre terekenin yazım işi eskiden olduğu gibi kassam ve kassama bağlı memurlarca yerine getirilecektir. Kassam memurları, yaptıkları işlemler için ücret aldıktan sonra terekeyle ilgili diğer işlemleri takip etmediğinden yetimler zarar görmektedir. Bu durumu engellemek üzere Emval-i Eytam Nezareti tarafından görevlendirilecek bir memur terekedeki borçları 3 ay içerisinde tahsil edecektir.

Üçüncü maddede yer alan uygulamaya aynen devam edilirken dördüncü maddede Emval-i Eytam Nezareti'nin en temel vazifesine değinilmektedir. Buna göre tereke yazım işlemleri şer'i mahkemelerin görev alnında bırakılmakla birlikte, yetimin hissesine düşen malların muhafazası ve işletilmesi Emval-i Eytam Nezareti'nin sorumluluğuna verilmiştir. Böylece mahkeme görevlileri ve vasilerin keyfî bir şekilde idare ettiği emval-i eytam doğrudan devletin kontrolü altına alınmıştır. Bu doğrultuda beşinci maddede eytam sandıklarının hâlihazırda muhafaza edildiği bedestenlerden alınarak Emval-i Eytam Nezareti çatısı altında toplanması istenmiştir. Yukarıda anlatıldığı üzere bu maddenin uygulanması ilk aşamada mümkün olmasa da dağınık bir şekildeki eytam sandıklarının fizikî olarak olmasa da kurumsal olarak tek bir çatı altında birleştirilmesi, bu muazzam servetin merkezî bir kurum vasıtasıyla idare edilebilmesi adına oldukça önemli bir adım olarak değerlendirilmelidir.

Altıncı madde emval-i eytamdan verilecek borçlara uygulanacak faiz oranlarına bir standart getirilmesiyle ilgilidir. Eski dönemlerde %10 ila %20 arasında değişiklik gösterebilen faiz oranı %15'e sabitlenmiş; belirli özel durumlarda da %12 olarak belirlenmiştir. Yedinci madde Emval-i Eytam Nezareti'nin borç verme muameleleriyle ilgili olup eski dönemlerde vasi ile borçlu arasındaki şahsî ilişkilerle gerçekleşen borçlanma işlemlerine doğrudan devlet müdahalesi olarak değerlendirilmelidir. Borç verme işlemlerinde vasilerin yolsuzlukları bilindiğinden bunların rolü azaltılarak Emval-i Eytam Nezareti'nin sorumluluğu artırılmıştır. Sekizinci, dokuzuncu ve onuncu maddeler emval-i eytamdan alınan borca karşılık gösterilecek rehinler ve rehin gösterilecek eşyaya değer biçilmesiyle ilgilidir. Borca karşılık rehin gösterme uygulaması eskiden olduğu gibi devam ettirilirken oransal bir standart belirlenmiştir. Ayrıca rehin gösterilen eşyaya değer biçilmesi esnasında yaşanan yolsuzlukların önlenmesi için muhamminlere kefalet zorunluluğu getirilmiştir.

On birinci madde kefaletle borç verilmesiyle ilgili olup eski dönemlerde borçluların keyfî bir şekilde kefil göstermesi borcun ödenmemesi durumunda yetimleri mağdur edebilmiştir. Yeni uygulamada kefil olacak kişi Emval-i Eytam Nezareti tarafından araştırılacak ve kefalet senedi eytam sandığında muhafaza

edilecektir. On ikinci maddede borç işlemleri karşılığında alınan idane harcının eskiden olduğu gibi %12 oranında olduğu belirtilmiştir. On üçüncü madde emval-i eytamın muhasebe işlemleriyle ilgilidir. Eski dönemlerde muhasebe işlemleriyle ilgili bir standart olmayıp mahkeme görevlileri ve vasilerin keyfiyetine bırakılmış durumdadır. Yeni uygulamada bu vazife Emval-i Eytam Nezareti'ne verilerek kurumsal bir hale kavuşturulmuştur. On dördüncü maddede Emval-i Eytam Nezareti'nin Meşihata bağlı olarak faaliyet göstereceği ifade edilirken on beşinci maddede rüştünü ispat eden yetime mallarının teslimi anlatılmaktadır. Eski uygulamada yetim, mahkeme huzurunda rüştünü ispat ettikten sonra mallarının muhasebesi yapılarak kendisine teslim edilirken, yeni uygulamada malların muhasebesinin yapılması ve teslimi işlemleri Emval-i Eytam Nezareti tarafından yerine getirilecektir.

Görüldüğü üzere, yürürlüğe giren bu nizamname ile tereke işlemleri, tereke işlemlerinde olması muhtemel usulsüzlüklerin önlenmesi, Emval-i Eytam Nezareti'nin bu işlemler sırasındaki rolü, eytam sandıklarından borç verilme usulleri, kefalet uygulaması ve bu işlemlerden alınacak harçlarla ilgili bilgiler yer almaktadır. Aslında genel manada eski uygulamaların devamı sağlanırken yeni kurulan Emval-i Eytam Nezareti'ne yetim mallarının muhafazası ve işletilmesiyle ilgili bazı sorumluluklar verilmektedir. Bu sorumluklar arasında tereke yazımı yine kassam memurları tarafından yapılırken, Emval-i Eytam Nezareti'nce görevlendirilecek memurların bu işleme refakat etmesi; tereke işlemleri tamamlanıp taksimat yapıldıktan sonra yetime kalan paranın Emval-i Eytam Nezareti tarafından teslim alınarak eytam sandığında muhafaza edilmesi; Emval-i Eytam Nezareti marifetiyle bu paranın işletilmesi; yetim mallarının muhasebesinin yapılarak neticenin Meşihata düzenli aralıklarla rapor olarak sunulması; yetim rüştünü ispat ettiğinde eytam sandığında bulunan ve Emval-i Eytam Nezareti marifetiyle işletilmiş olan malının yasal faiziyle birlikte kendisine teslim edilmesi sayılabilir.

3. Emval-i Eytam Nezareti'nin Faaliyetleri

Daha önce de bahsedildiği üzere siyasî sorunlarla boğuşurken modern bir ordu kurmak ve girişilen diğer reform programlarını finanse edebilmek Tanzimat bürokratlarının karşılaştığı en büyük zorluk olmuştur. Vakıfların devlet kontrolüne alınarak buradaki maddî imkânların devletin çıkarlarına olacak şekilde kullanılması örneğinde olduğu gibi emval-i eytamın idaresinin de devletin kontrolü ve denetimi altına alınmasında aynı maddî kaygıların etkili olduğunu söyleyebiliriz. Zira Emval-i Eytam Nezareti'nin günlük faaliyetleri içerisinde sıradan insanlara borç verilmesi uygulamasının yanında Hazineye de yüklü miktarlarda borç verildiği görülmektedir.

Örneğin Bağdat valisi, Bağdat'taki *asâkir-i nizâmiye* ve *asâkir-i muvazzafanın* maaşlarının uzun süredir ödenemediğini, daha öncesinde 2,5 milyon kuruşluk bir

ödenek tahsis edilmesine rağmen bunun yeterli olmadığını ve 5 milyon kuruşa daha ihtiyaç olduğunu Maliye Nazırı Namık Paşa'ya bildirmiştir (BOA., İ.DH., 249-15234, 27 Cemaziyülahır 1267/29 Nisan 1851). 1851 yılının Nisan ayında başlayan kaynak bulma çalışmaları tam bir yıl geçmesine rağmen sonuçlanmamıştır. Nitekim maaş sorununun çözümü için devlet ricalinin yanı sıra Emval-i Eytam Nazırı Tahsin Bey'in de katılımıyla bir meclis-i meşveret toplanmıştır. Serasker Paşa, Bağdat Ordusu'ndaki askerlerin yaklaşık 30 aydır maaş alamadıklarını belirterek bu soruna çözüm üretilmesini talep etmiştir. Maliye Nazırının çaresiz kaldığı bu talep karşısında Tahsin Bey'in önerisiyle Emval-i Eytam Nezareti'nin kontrolündeki eytam sandıklarından 2,5 milyon kuruş paranın asker maaşlarının ödenebilmesi için toplanması kararlaştırılmıştır. Bu durumun Emval-i Eytam Nezareti'nin kontrolündeki eytam sandıklarında malı bulunan yetimler için de hayırlı olacağı belirtilmiştir. Nihayetinde eytam sandıklarından alınacak paranın Maliye Nezareti marifetiyle Bağdat'a gönderilmesi ve askerî ihtiyaçlar dışında bir kuruş dahi harcanmamasının sağlanması kararlaştırılmıştır (BOA., İ.DH., 249-15234, 10 Cemaziyülahır 1268/1 Nisan 1852).

Hemen hemen aynı sıralarda yapımına başlanan Cedide yolu için de Emval-i Eytam Nezareti'nden aynı miktarda borç alındığı görülmektedir. Her iki borcun da faiz ödemesi gelmesine rağmen Maliye Nezareti yalnızca Cedide yolu için alınan paranın faizini ödeyebilmiştir. Bağdat Ordusu'nun masrafları için gönderilen paranın alındığı yetim mallarının vasileri Emval-i Eytam Nezareti'ne gelerek bu durumdan şikâyetçi olmuştur. Emval-i Eytam Nazırı Tahsin Bey, Maliye Nezareti'nden konuyla ilgili bilgi almak istediğinde Hazine usulüne göre faiz ödemelerinin taksit sırasına göre yapıldığı cevabını almıştır. Bununla birlikte Maliye Nezareti tarafından yetimleri mağdur etmemek için taksitlerin zamanında ödeneceği taahhüdünde bulunulmuştur (BOA., İ.DH., 253-15575, 19 Şaban 1268/8 Haziran 1852).

Bu iki örneğin dışında Emval-i Eytam Nezareti'nin şahıslarla olan ilişkileriyle ilgili bir örnek vermek yerinde olacaktır. İstanbul Gedikpaşa'daki Yavan Ali Mahallesi'nde ikamet eden Adile Hatun isimli bir kadın, kardeşi Türkmen-zade Hacı Ali Ağa'nın Kahire'de vefat ettiğini ve mallarına mahkemelerce el konulduğunu belirttiği bir arzuhal yazmıştır. Adile Hatun müteveffanın biri Kahire'de diğeri Denizli'de olmak üzere iki yetim kızı olduğunu ve bunlara vasi olarak atandığını belirtmektedir. Hacı Ali'nin Kahire'deki 150 bin kuruşluk nakit parasının yanı sıra Denizli'de de pek çok değerli mülk ve eşyası bulunmaktadır. Adile Hatun vasisi olduğu yetimlerin zarar uğramaması için bu malların biran evvel Emval-i Eytam Nezareti'ne teslim edilmesini istemektedir. Sadaret, konuyla ilgili Mısır Valisi Abbas Paşa'ya ve Denizli mutasarrıfına emirnameler gönderilerek yetim mallarının Emval-i Eytam Nezareti'nce muhafaza altına alınmasını sağlamıştır. Bu örnekten de görüldüğü üzere Emval-i Eytam Nezareti

kurulmuş olmasına rağmen, tam anlamıyla bir kurumsallaşmanın sağlanamamasının da etkisiyle, eski alışkanlıklar devam etmekte ve yetim mallarının durumuyla ilgili yeni uygulamalar göz ardı edilebilmektedir (BOA., A.MKT.DV., 64-18, Tarihsiz ve BOA., A.MKT.DV., 64-18, 10 Muharrem 1269/24 Ekim 1852).

Emval-i Eytam Nezareti kurulmadan önce yapılan muhasebe işlemleri neticesinde yalnızca İstanbul'daki eytam sandıklarında 53 milyon kuruş civarında yetim malı bulunduğundan bahsetmiştik. Bu sandıkların Emval-i Eytam Nezareti'nin çatısı altında birleştirilmesiyle hem bireyler hem de devletin kendisi için düşük faizle borçlanma imkânı sağlanmıştır. Zira eskiden eytam sandıklarında muhafaza edilmekle birlikte vasilerin kontrolüne bırakılmış olan yetim mallarının Emval-i Eytam Nezareti çatısı altında toplanmasıyla bu paranın kontrolü, muhasebesinin yapılması ve borç işlemleri çok daha kurumsal bir hal almıştır.

4. Nezaretten Müdüriyete Geçiş

Emval-i Eytam Nezareti 1851 yılının sonunda resmen faaliyetlerine başlamış olsa da daha ilk günlerinden itibaren pek çok güçlükle karşı karşıya kalmıştır. Bu durumun yaşanmasındaki en büyük etken getirilen yeniliklerin eski kadro ve geleneklerle yürütülmeye çalışılması olmuştur. Örneğin nizamnamenin ikinci maddesinde yer alan ölüm haberlerinin Tahaffuzhane tarafından Emval-i Eytam Nezareti'ne bildirilmesiyle ilgili hükme rağmen bununla ilgili bir adım atılamamıştır. Emval-i Eytam Nazırı Tahsin Bey, bu durumun sebebini öğrenmek istediğinde; Tahaffuzhaneden günlük ölüm jurnallerinin gönderilmesinin mümkün olmadığı, Emval-i Eytam Nezareti'nden gönderilecek bir memurun haftalık olarak bu jurnalleri alabileceği cevabını almıştır (BOA., MVL., 248-39, 15 Cemaziyülevvel 1268/7 Mart 1852 ve BOA., A.DVN., 75-93, 18 Cemaziyülevvel 1268/10 Mart 1852). Görüldüğü üzere önü arkası düşünülmeden ve kurumlar arası koordinasyon sağlanmadan yapılan bu düzenlemenin icraya konması mümkün olmamıştır.

Nezarette istihdam edilen personellerin durumu da başka bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Belgelerde Emval-i Eytam Nezareti'nin kurulmasındaki amacın başta vasiler, kadılar, kassam kâtipleri ve diğer mahkeme görevlilerinin yapmakta olduğu uygunsuzlukların önüne geçilerek yetimlerin zarara uğramasının engellenmesi olduğu vurgulanmıştır. Hatırlanacağı üzere Emval-i Eytam Nezareti kurulurken kassam kâtiplerinin yolsuzlukları bahane gösterilerek bunların Nezarette istihdam edilmemesi istenmişti. Bununla birlikte büyük ihtimalle yetişmiş personel eksikliğine bağlı olarak kassam kâtiplerinin zaman içerisinde Emval-i Eytam Nezareti'nde çalışmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Süreç içerisinde durum öyle bir hal almıştır ki Emval-i Eytam Nazırı Tahsin Bey'in yanına verilen kassam kâtipleri işe dahi gelmez olmuştur. Tahsin Bey

çaresizce Şeyhülislam'dan bu kâtipleri ikaz etmesini istemek zorunda kalmış fakat bir sonuç alamamıştır (BOA., A.MKT.NZD., 58-102, 23 Zilkade 1268/8 Eylül 1852). Bunun üzerine meseleyi Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin gündemine getiren Tahsin Bey kassam kâtiplerinin uygunsuz davranışlarından bahsederek sorunun çözümü için Emval-i Eytam Nezareti'nde istihdam edilmek üzere uygun maaşlı yeni kâtipler bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam- Adliye'de alınan karar doğrultusunda Sadrazam ve Şeyhülislamın da katılımıyla bir meclis-i mahsus toplantısı yapılması ve konunun burada etraflıca tartışılması kararlaştırılmıştır (BOA., İ.DH., 260-16114, 4 Muharrem 1269/20 Ekim 1852).

21 Ekim 1852 tarihinde toplanan meclis-i mahsusta Emval-i Eytam Nezareti'nin durumu tartışmaya açılmıştır. Emval-i Eytam Nazırı Tahsin Bey, işlerin istenildiği şekilde yürütülebilmesi için kassam kâtipleri yerine uygun maaşlarla yeni kâtiplerin istihdam edilmesi talebini yinelemiştir. Bununla birlikte Maliye Nazırı Namık Paşa "şimdi bu makûle şeyler için masraf kapısı açılmasının zamanı olmadığı"nı belirterek konuyu kendi açısından kapatmıştır (BOA., İ.DH., 260-16114, 10 Muharrem 1269/24 Ekim 1852 ve BOA., A.AMD., 40-89, 10 Muharrem 1269/24 Ekim 1852). Bu aşamada Emval-i Eytam Nezareti'yle ilgili konuların Tahsin Bey'e "beyhude meşguliyet ve mesuliyet" yüklediği gerekçesiyle emval-i eytamın idaresinde eski uygulamalara dönülmesi dahi teklif edilmiştir.

Görüşmeler bu yönde ilerlerken Şeyhülislam Ahmed Arif Hikmet Efendi, bunca çabanın boşa gitmemesi için *sudûr müsteşârı* gibi bir makam oluşturularak yetim mallarının idaresinin bu makama verilmesini teklif etmiştir. Konuyla ilgili söz alan Rumeli Kazaskeri Mehmed Arif Efendi de eski uygulamalara dönülmesinin yetimler için olumsuzluk teşkil edeceğini belirterek Şeyhülislamın teklif ettiği makama gelecek kişi için kendi gelirlerinden 750 kuruş tahsis edebileceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Şeyhülislam da kendi gelirlerinden 750 kuruş ayırabileceğini belirterek aylık 1.500 kuruş maaşla bir memur seçilmesinin emval-i eytamın idaresi için yerinde olacağını belirtmiştir. Meşihatın çatısı altında oluşturulacak bu yeni memuriyet için *Emval-i Eytam Müdürü* ünvanı yerinde görülmüştür (Aynı belgeler ve BOA., A.MKT.MHM., 49-76, 15 Muharrem 1269/29 Ekim 1852 ve BOA., İ.DH. 261-16170, 15 Muharrem 1269/29 Ekim 1852). Yapılan müzakereler neticesinde müdürlük görevi için Mahreç Mevlevilerinden Şem'i Molla Efendi uygun görülerek bu makama getirilmiştir (BOA., İ.DH., 261-16170, 26 Muharrem 1269/9 Kasım 1852).

Bu noktada nezaret ve müdüriyet arasındaki farka kısaca değinmek yerinde olacaktır. Emval-i Eytam Nezareti'ni II. Mahmud döneminde kurulmaya başlayan nezaretlerden ayrı düşünmek gerekmektedir. Zira bu kurum müstakil bir nezaretten ziyade Meşihat makamına bağlı olarak faaliyet göstermiştir. Ayrıca kurumun başındaki Tahsin Bey'in Rumeli payeli olması ve bu payenin de sivil

rütbeler içerisinde vezarete, askerî rütbeler içirişindeyse müşirliğe denk gelmesi nedeniyle nazır unvanı kullanılmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz meclis-i mahsus toplantısı sonucunda Rumeli payeli Tahsin Bey'in nazırlık görevinden ayrılmasından sonra ondan çok daha düşük bir paye olan Mahreç Mevleviyeti payeli birisinin göreve getirilmesi unvan değişikliğini zorunlu kılmıştır[9].

Bu değişim gerçekleştikten kısa bir süre sonra Emval-i Eytam Müdürü Şem'i Molla Efendi, Tahsin Bey'in Nezaret makamı olarak kullandığı Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'deki dairesinde bulunan evrakların kendisine gönderilmesini sağlamıştır (BOA., A.MKT.NZD., 63-91, 26 Muharrem 1269/9 Kasım 1852). Böylece Aralık 1851'de kurulan Emval-i Eytam Nezareti, on aylık bir faaliyet döneminin ardından lağvedilerek, ismen de olsa, yeni bir kurum olan Emval-i Eytam Müdüriyeti'ne dönüştürülmüştür. Emval-i Eytam Müdürlüğü ismen yeni bir kurum olmakla birlikte Emval-i Eytam Nezareti'nin iş ve sorumluluklarını kaldığı yerden devralarak çalışmalara başlamıştır.

İlk olarak Bağdat Ordusu'nun maaşları ve Cedide yolunun yapımı için Maliye Nezareti'ne aktarılan yetim malları örneğinden hareketle Bank-ı Dersaadet'in[10] borçlarının ödenmesi için bu Bankaya yüklü miktarda borç verilmiştir. Konuyla ilgili 19 Kasım 1852 tarihinde bir araya gelen meclis-i mahsusta; bu borcun karşılığında ödenecek faiz miktarı tartışmalara sebep olmuştur. Ahalinin eytam sandıklarından %15 faizle borçlanırken Bank-ı Dersaadet'in %10 faizle borçlanmasının yetimler için uygun olmadığını belirtilerek %12 oranında bir faiz uygulanması kararlaştırılmıştır (BOA., A.AMD., 41-18, 8 Safer 1269/21 Kasım 1852; BOA., İ.DH., 262-16256, 8 Safer 1269/21 Kasım 1852; BOA., A.DVN., 82-96, 13 Safer 1269/26 Kasım 1852).

Nihayetinde emval-i eytamın idaresiyle ilgili çalışmalar Tanzimat Dönemi'nin kısa ömürlü projelerinin aksine, karşılaşılan bütün zorluklara rağmen ayakta kalmayı başarmıştır. Nezaretten müdürlüğe dönüştürülmesinin üzerinden kısa bir süre geçmişken kurumun 1852 Kasımı'ndan 1853 Şubatı'na kadar olan dört aylık icraatlarını gösteren bir rapor hazırlanmıştır. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye'ye takdim edilen bu rapora göre Rumeli Kazaskerinin ve Şem'i Mollla'nın göstermiş

[9] İlmiye rütbeleri içerisinde en yükseği olan Rumeli payesi sivil rütbelerde vezarete ve askerî rütbelerde müşirliğe denk gelirken, Mahreç Mevleviyeti payesi sivil rütbeler içerisinde rütbe-i saniye sınıf-ı saniyeye ve askerî rütbeler içerisinde kaymakamlığa (günümüzdeki yarbay) denktir. Bk. Ertan, V. (1990). Osmanlı Devleti'nde İlmiye Sınıfının Rütbe ve Payeleri. *Diyanet Dergisi, 26*(4), 105-111.

[10] Galata bankerlerinin devletin de yardımlarıyla 1847 yılında kurduğu bu banka Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan ilk banka olma özelliğini taşımaktadır. Oldukça kısa ömürlü olan banka, ödeme gücünü aşan işlemler yapması nedeniyle borçlarını ödeyemeyerek 1852 yılında iflas etmiş ve kapatılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. (Uluyol, 2019, ss. 19-40).

olduğu üstün gayretler neticesinde emval-i eytamın idaresi "tamamıyla yoluna girmiştir" (BOA., A.AMD., 42-53, 25 Cemaziyülevvel 1269/6 Mart 1853).

Sonuç

Siyasî ve malî buhranlarla mücadele etmek durumundaki Tanzimat bürokratları açısından baktığımızda, başıboş durumdaki emval-i eytamın ve eytam sandıklarının merkezî idarenin kontrol ve denetimine alınması bir zaruret haline gelmiştir. Zira sıradan insanların gündelik hayatında dahi etkinliğini sürekli olarak arttırma eğilimden olan bu bürokratlar, devletin denetimi ve kontrolü dışında bir alan kalmasına müsaade etmemişlerdir. Tek başına İstanbul'daki yetim mallarının dahi ne denli bir servet oluşturduğunu göz önüne alırsak, malî imkânsızlıklarla boğuşan Tanzimatçıların emval-i eytama olan ilgisini daha kolay anlayabiliriz.

Bu bağlamda, her ne kadar yetim ve yetim malı kavramları İslam dini içerisinde özel ve ayrı bir konuma sahip olsa da Tanzimat Dönemi devlet adamlarının dikkatini emval-i eytamın maddî potansiyeli çekmiştir. Zira yukarıda örnekleriyle birlikte verilen masraflı ve kapsamlı pek çok projede emval-i eytamdan borç alınmıştır. Oldukça yüklü miktarlardaki bu paraların merkezî bir yapı altında idare edilmesi gerekliliği açık bir şekilde ortadadır. Tanzimat Dönemi'nin merkezileşme ve kurumsallaşma çabaları içerisinde değerlendirildiğinde devletin denetimi dışında bulunan ve keyfî bir şekilde idare edilen emval-i eytamın, merkezî bir kurumun çatısı altında birleştirilmesi idarî ve malî yönden pek çok fayda sağlamıştır. Tanzimat Fermanı'ndaki mal güvenliği fikrinden hareketle tolumdaki dezavantajlı grupların başında gelen yetimlerin durumu bir nebze olsun düzeltilirken, Hazine de bitmek bilmeyen nakit para ihtiyacının karşılanabileceği yeni bir kaynağa kavuşmuştur.

18. yüzyılın sonlarından itibaren yaşanan iç ve dış gelişmelere bağlı olarak bütçe açıkları veren devlet, gelir kaynaklarını arttırma ve bunları kontrol altına alma çabası içerisinde olmuştur. Bu doğrultuda yetim mallarının durumu ilk olarak 1849 yılında Hazinenin acil nakit ihtiyacının karşılanmasında kullanılmak üzere yetimlere mahsus bir esham kavaimi çıkartılmasının planlanmasıyla gündeme gelmiştir. Yetim mallarının durumuyla ilgili tartışmalar devam ederken Hazinenin nakit ihtiyacı karşılanmış olmasına rağmen, yapılan muhasebe işlemleri neticesinde çok büyük bir meblağa ulaştığı görülen eytam sandıklarındaki yetim mallarının denetimsiz bırakılmaması gerektiği düşünülerek, bu paranın idaresi için Meşihata bağlı faaliyet göstermek üzere bir nezaret kurulması kararlaştırılmıştır.

Emval-i Eytam Nezareti, bir yandan yetim mallarını vasi ve mahkeme görevlilerinin kötülüklerinden korumak üzere kurulmuşken, diğer yandan da denetim dışındaki bu malların devlet kontrolüne alınmasını sağlamıştır. Modern bir bankacılık sisteminin yerleşmediği bu dönemde gerek şahısların, gerekse

devletin düşük faizle borçlanabileceği kurumsal bir yapının oluşturulması oldukça önemli bir gelişme olmuştur. Kurulan bu nezaret daha ilk andan itibaren dağınık durumdaki eytam sandıklarının idaresini tek elde toplayarak, 50 milyon kuruşun üzerindeki sermayesiyle gerek sıradan ahalinin gerekse bizzat devletin nakit ihtiyaçları karşısında önemli bir kredi ve borçlanma aparatı olmuştur. Emval-i Eytam Nezareti kurulmadan önce malî organizasyonu neredeyse imkânsız olan pek çok proje, emval-i eytamdan alınan kredilerle mümkün hale gelmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A.AMD., 34-55; 40-89; 41-18.

A.DVN., 75-93; 82-96.

A.DVN.MKL., 72-18.

A.MKT.MHM., 23-72/1; 49-76.

A.MKT.MVL., 49-13.

A.MKT.NZD., 58-102; 63-91.

A.MKT.UM., 30-61

C.ADL., 6-348.

İ.DH., 217-12800; 237-14312; 249-15234; 253-15575; 260-16114; 261-16170; 262-16256.

İ.MVL., 224-7650.

MVL., 242-29; 248-39.

Gazeteler

Takvim-i Vekayi, Sayı: 456-461

Basılı Eserler

Akyıldız, A. (2003). Meclis-i Meşveret. *T.D.V. İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 28, ss. 248-249). Ankara: T.D.V. Yayınları.

Akyıldız, A. (2009). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Düstur (1289). *Tertib I* (C. I). İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Ertan, V. (1990). Osmanlı Devleti'nde İlmiye Sınıfının Rütbe ve Payeleri. *Diyanet Dergisi*, *26*(4), 105-111.

Güran, T. (2014). *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, H. ve Seyitdanlıoğlu, M. (Ed.). (2012). *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kızıldağ, N. (2020). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Eytam Malları Üzerinde Yapılan Usulsüzlükler ve Bu Usulsüzlüklere Karşı Alınan Tedbirler. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, *6*(11), 233-243.

Şahin, F. (2017). *Eytam Sandıklarının Kuruluşu ve Konuyla İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Uluyol, O. (2019). 19 Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Bankacılığın Gelişimi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (16), 9-40.